

Οί σύγχρονες έρευνες στό χῶρο τῆς βιολογίας καί τῆς ψυχολογίας τεκμηριώνουν όριστικά τή θέση γιά τήν ψυχοσωματική ένότητα τοῦ ἀτόμου, καί γιά τήν ἀνυπαρξία ἔμφυτων ἢ a priori ιδεῶν.¹⁵

‘Ο ιδεαλισμός ἐφευρίσκει «οὐσίες» ἔξω ἀπό τή βιολογική ὑπαρξη. ‘Ο ἀγοραῖος ὑλισμός θέλει τό ἄτομο μηχανικό ἀποτέλεσμα ἔξωτερικῶν καθορισμῶν. Ἄλλά τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι ἡ συγκεκριμένη ένότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ καί ἔξωτερικοῦ. Τό ὄν –ἔγραφε ὁ Hegel –, καθορίζεται, κατά πρῶτο, σέ σχέση μ’ αὐτό πού δέν εἶναι. Ταυτόχρονα εἶναι αὐτοκαθοριζόμενη ένότητα, ένότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἔξωτερικοῦ.¹⁶ Ἐπίσης ὁ Λένιν τόνιζε στά *Φιλοσοφικά Τετράδια* ὅτι ἡ διάκριση τοῦ ἰδεατοῦ καί τοῦ πραγματικοῦ δέν εἶναι, οὔτε αὐτή, ἀπόλυτη.¹⁷ Ἡ διαλεκτική σκέψη ξεπερνᾷ τήν αντίφαση ἀνάμεσα στό μηχανιστικό καθορισμό καί στίς πνευματοκρατικές ἢ ὑπαρξιακές φιλοσοφίες, πού θέλουν τό ἄτομο κέντρο ἀπροσδιοριστίας. (Κατά τόν ὑπαρξισμό ἡ πράξη εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἀπόφαση τοῦ αὐτόνομου ἀτόμου· κατά τό χριστιανισμό τό ἄτομο εἶναι προικισμένο μέ ἐλεύθερη βούληση· κλπ.).

Ἡ ἀνθρώπινη νόηση διαμορφώθηκε στήν πορεία τῆς βιολογικῆς καί τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπογένεσης. Βιολογικοί, οἰκογενειακοί καί κοινωνικοί παράγοντες, οἰκονομικές καταστάσεις, πόλεμοι, κοινωνικές ἀναστατώσεις καί προσωπικά συμβάντα προσδιορίζουν τήν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου. Ἄλλά τό ἄτομο, συνειδητό ὄν, ἀντεπιδρᾷ, ἐπιλέγει καί καθορίζει. Ἡ ἀπόφαση εἶναι τό ἀποτέλεσμα πολλαπλῶν διαμεσολαβημένων προσδιορισμῶν, καί ταυτόχρονα μιά ἐπιλογή πού ὑπερβαίνει τό μηχανικό τους ἄθροισμα. Ἄν μπορεῖ νά ὑπάρξει κάποια διαλεκτική ἀνάμεσα στήν ἀναγκαιότητα καί στήν ἐλευθερία, αὐτή πρέπει νά περιλαμβάνει τήν έννοια τῆς πολλαπλῆς δυνατότητας, τόσο στό χῶρο τοῦ πραγματικοῦ, ὅσο καί στήν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης βούλησης.

Τό ἄτομο εἶναι έννοια ἱστορική. Στήν ἱστορικότητα τῆς φύσης καί στήν ἱστορικότητα τῆς κοινωνίας ὀφείλουμε νά προσθέσουμε καί τήν ἱστορικότητα τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας.

‘Ο ἀνθρώπος εἶναι προϊόν τῆς ἐξέλιξης τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Ὡς ένότητα βιολογική χαρακτηρίζεται ἀπό τή σταθερότητα τῆς δομῆς τῶν κυττάρων.

ρων του (χρωματοσώματα κλπ.), τῶν φυσιολογικῶν του λειτουργιῶν, τῆς δομῆς καί τῆς λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ του συστήματος καί τοῦ ἐγκεφάλου, κλπ. κλπ. Ἀλλά οἱ σταθερές αὐτές εἶναι οἱ ἴδιες προϊόντα ἐξέλιξης – ἡ φαιά οὐσία μάλιστα εἶναι σχετικά πρόσφατο «προϊόν». Ἐπιπλέον τό σταθερό ἐκδηλώνεται διαφοροποιημένα, ὅπως π.χ. στή σχέση γονότυπου-φαινότυπου. Τέλος, ἀκόμα καί οἱ βιολογικές σταθερές διαφοροποιοῦνται, ἔστω καί βραδύτατα κι ἀνόμοια. Τί εἶναι, λοιπόν, σταθερό καί τί μεταβλητό στή βιολογική ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου; Καί, προπαντός, τί εἶναι σταθερό καί τί μεταβλητό στόν ψυχισμό καί στήν προσωπικότητα;

Ἄσχετος ὁ ψυχισμός καί ἡ προσωπικότητα προϋποθέτουν μιά σειρά προσωπικές σταθερές, μιά σχετικά σταθερή δομή τοῦ ψυχισμοῦ. Πόσο ὁμως σταθερές εἶναι αὐτές οἱ δομές; Καί τί καθορίζουν πέρα ἀπό τήν ἰδιοσυγκρασία; Ἀλλά καί ἡ ἰδιοσυγκρασία παραμένει ἀνεπηρεάστη ἀπό τή βιογραφία καί τίς συνθήκες ζωῆς τοῦ ἀτόμου; Στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου, στήν ἀτομική βιογραφία του, συσχετίζονται τό σωματικό καί τό ψυχικό, τό ψυχοσωματικό καί τό κοινωνικό, τό σύνολο τῶν προσδιοριστικῶν ὄρων τῆς προσωπικότητας καί ἡ ἀτομική κριτική καί αὐτοκριτική ὑπέρβαση αὐτῶν τῶν ὄρων. Τό ἄτομο αὐτοδημιουργεῖται ὡς προσωπικότητα, ὑπερβαίνοντας τούς βιολογικούς καί ἀντικειμενικούς ὄρους τῆς ὑπαρξης. Ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα, συνολικά, διευρύνει τίς ἀνθρώπινες δυνατότητες μέσα ἀπό τή συνειδητοποίηση αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων καί τήν πρακτική τους πραγματοποίηση.

Ἡ προσωπικότητα εἶναι τό τελικό ἀποτέλεσμα ἑνός πλήθους ἰδιοσυγκρασιακῶν καί κοινωνικῶν καθορισμῶν, πού καί τούς ὑπερβαίνει στήν κάθε «στιγμή» τῆς βιογραφίας της. Μιλᾶμε γιά σταθερές τίς ὁποῖες ὀνομάζουμε ἔνστικτα, ὅπως τό ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης ἢ τό ἐρωτικό. Ἀλλά καί αὐτές οἱ σταθερές, πού ἀντιστοιχοῦν σέ μιά ὑλική-νευροφυσιολογική ὑποδομή, παραμένουν ἀνεπηρεάστες ἀπό τίς κοινωνικές συνθήκες, ἀπό τήν ἰδεολογία καί τό σύστημα ἀξιῶν; Τό ἄτομο ἔχει ἀνάγκη ἀπό κοινωνική ἀποδοχή καί καταξίωση τῆς προσωπικότητάς του. Πῶς ὁμως ἡ ψυχολογική αὐτή ἀνάγκη μεταλλάχθηκε σέ δίψα γιά δύναμη, γιά πλοῦτο, σέ ματαιοδοξία, σέ ψυχρό ἀτομισμό, στίς ταξικές κοινωνίες; Πῶς ὀριακά τό

ἄτομο μπορεί νά ὀδηγηθεῖ στήν ἀπάτη καί στό ἔγκλημα; Ἀντίθετα, πῶς ἡ ἀνάγκη αὐτή μπορεί νά μεταφραστεῖ σέ ἄλτρουισμό, πού φτάνει μέχρι τήν αὐτοθυσία; Καί πῶς, πάλι, σέ συνθήκες κρατισμοῦ, στό σημερινό «σοσιαλισμό», μπορεί νά μετατραπῆ σέ ἀριδισμό, σέ αὐταρχισμό, σέ γραφειοκρατική νοοτροπία καί σέ δουλικότητα; Πῶς ἡ ἀνάγκη γιά ὑλικά ἀγαθά μπορεί νά μετασχηματιστεῖ σέ δίψα γιά παράνομο πλουτισμό στή «σοσιαλιστική» κοινωνία καί νά φτάσει μέχρι τήν παρανομία καί τό ἔγκλημα;

Ἄνθρωπος εἶναι μιά ἐξαρτημένη, εὐθραυστη, ἀντιφατική ὄντοτητα. Ὡς κοινωνικό σύνολο μπορεί πάντως νά ὑπερβῆ τό στενό ἀτομισμό καί νά δημιουργήσει μιά κοινωνία ὅπου τό ἀτομικό καί τό γενικό νά συνιστοῦν μιά διαλεκτική ἐνότητα.

Πῶς εἶδε ὁμως ἡ φιλοσοφία τή σχέση ἀτόμου καί συνόλου;

Ἡ φιλοσοφία κι ἄλλοτε εἶχε στραμμένο τό βλέμμα της περισσότερο πρὸς τή Φύση, ἄλλοτε περισσότερο πρὸς τήν ἀνθρώπινη κοινότητα. Μέ τό Σωκράτη, τό ἄτομο τοποθετήθηκε στό κέντρο τῆς φιλοσοφικῆς διερεύνησης. Ὁ νεότερος ὑπαρξισμός ὄρισε πάλι τό ἄτομο σάν κεντρικό καί κύριο πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας.

Τό ἄτομο –γράφει ὁ Kierkegaard– εἶναι περισσότερο ἀπό τό εἶδος, ἀλλά καί τό εἶδος εἶναι περισσότερο ἀπό τό ἄτομο. Ἡ θέση αὐτή θά μπορούσε νά ἀποτελέσει τήν ἀφετηρία κάποιας διαλεκτικῆς. Ἀλλά τό ἄτομο ἐδῶ τοποθετεῖται στά πλαίσια τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας (τό ἄτομο εἶναι ἡ ἀποφασιστική χριστιανική κατηγορία). Ἔτσι ἡ μεταφυσική τοῦ Ἀπόλυτου ἐπιβάλλεται στή διαλεκτική τοῦ συγκεκριμένου:

Ἐπιλέγω τό ἀπόλυτο, ἀλλά τί εἶναι αὐτό; Ἐγώ ὁ ἴδιος, στήν αἰώνια ἀξία μου. Δέ μπορῶ ποτέ νά ἐπιλέξω σάν ἀπόλυτο κάτι διαφορετικό ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μου.

Καί ὁ δημιουργός τοῦ νεότερου ὑπαρξισμοῦ συνεχίζει:

Ἀλλά τί εἶναι λοιπόν αὐτό τό Ἐγώ; Τό πρόσωπό μου; Ἄν ἤθελα νά χαρακτηρίσω τήν πρώτη του στιγμή, τήν πρώτη του ἔκφραση, θ' ἀπαντοῦσα: εἶναι τό πῶς ἀφηρημένο ἀπ' ὅλα τά πράγματα, καί ταυτόχρονα τό πῶς συγκεκριμένο ἀπ' ὅλα: ἡ ἐλευθερία.¹⁸

‘Ο φιλόσοφος, πού θέλησε νά ξεπεράσει τήν άφηρημένη φιλοσοφική σκέψη, δέ μπόρεσε νά ξεφύγει, ὄχι άπλά άπό τήν άφαίρεση, αλλά άπό τή μεταφυσική άφαίρεση, άπό τήν ύπέρβαση.

‘Ο ύπαρξισμός του Sartre άπορρίπτει τήν ύπέρβαση. ‘Αλλά και έδῶ τό άτομο, κέντρο τής φιλοσοφικής άνάλυσης, θεωρεΐται άπομονωμένο άπό τό σύνολο τών ύλικών ὄρων τής ύπαρξης. ‘Η έλλειψη έπικοινωνίας, ή μοναξιά, ή τραγικότητα κλπ. έξετάζονται σ’ ένα επίπεδο άυστηρά άτομιστικό, έτσι πού νά εμφανίζονται περίπου σαν μεταφυσικές κατηγορίες. ‘Η ύπαρξη, κατά τόν Sartre, προηγείται άπό τήν ούσία. ‘Ετσι ή άνάλυση πρέπει νά έχει σαν άφετηρία τήν ύποκειμενικότητα. Κατά τόν Sartre, ύπάρχει μιά ούσιαστική, ὄντολογική προτεραιότητα του άτόμου ως προς τίς κοινωνικές σχέσεις, και ὁ άνθρωπος δέν είναι άλλο άπό αυτό πού κάνει. ‘Ο άνθρωπος σαν άτομο δημιουργεί τήν ιστορία και «τό μόνο συγκεκριμένο θεμέλιο τής ιστορικής διαλεκτικής είναι ή άτομική δράση». Φορείς τής ιστορίας είναι «οί ξεχωριστοί άνθρωποι, σαν έλεύθερες δραστηριότητες». ‘Ετσι τό άτομο, κέντρο τής φιλοσοφίας (άλλά γιατί ὄχι και του κόσμου;), στέκεται μόνο μέσα στον κόσμο, άνίκανο νά έπικοινωνήσει και άοπλο άπέναντι σε μιά έχθρική πραγματικότητα. ‘Η ανθρώπινη ύπαρξη «είναι για τόν έαυτό της», στέκεται άντιμέτωπη στον κόσμο τών πραγμάτων, τό «Εΐναι καθεαυτό».

Βέβαια ὁ Sartre προχώρησε πολύ άνάμεσα στό *Εΐναι και τό Μηδέν* (1943), τήν *Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου* (1960) και τά κείμενα τών τελευταίων έτών τής ζωής του. ‘Ωστόσο ή πρόοδος του άφορᾷ περισσότερο τίς πολιτικές και τίς κοινωνιολογικές άπόψεις του παρά τά ίδια τά θεμέλια τής φιλοσοφίας του.¹⁹

Οί ύπαρξιακές φιλοσοφίες (Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Sartre, Marcel) ξεκινούν άπό τήν ύποκειμενικότητα, και λιγότερο ή περισσότερο άπολυτοποιούν τό μεμονωμένο άτομο. Εΐδικά ὁ Kierkegaard ήταν αντίθετος μέ τά συστήματα (και προπαντός μέ τό σύστημα του Hegel) και ταύτιζε, ὅπως σημειώσαμε, τήν αλήθεια μέ τήν ύποκειμενικότητα. Τό πρόβλημα, κατ’ αυτόν, δέν είναι νά έρμηνεύσουμε τά πράγματα, αλλά νά τά ζήσουμε. Στην ύπερβολή του έπιστημονισμού πού θέλει νά αναγάγει τό πᾶν σε άντικειμενικές σχέσεις, άντιτάχθηκε ή ύπερβολή του ύπαρξισμού, και

ιδιαίτερα του Kierkegaard, πού θεωρεῖ ἀσυμβίβαστη τήν ἐπιστημονική ἀλήθεια μέ τήν ἀλήθεια τῆς ὑπαρξης. Τό ἄτομο γιά τόν ὑπαρξισμό εἶναι ὁ χῶρος τοῦ ἀπροσδιόριστου²⁰.

Ἐπίσης ὁ ὑπαρξισμός εἶναι, ἀπό γνωσιοθεωρητική ἄποψη, ἡ ἄρνηση τῆς ἀντικειμενικότητας τῶν ἰδεαλιστικῶν συστημάτων καί τῆς ἀπροσωποποιημένης φιλοσοφίας τοῦ θετικισμοῦ. Ἀλλά στή μονομέρεια αὐτῶν τῶν φιλοσοφῶν ἀντέταξε τή δική του μονομέρεια: τήν ἀπολυτοποιημένη ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ὑποκειμενικότητα καί τήν ἀντικειμενικότητα, τό μεταφυσικά μοναχικό ἄτομο, τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀλήθεια τῶν ἐπιστημῶν καί στήν ἀλήθεια τῆς ὑπόστασης, ἀνάμεσα στό αὐθεντικό καί στό ἀναυθεντικό κλπ. Ἀπό κοινωνιολογική ἄποψη, ὅπως γράφει ὁ L. Sène, «ὁ ὑπαρξισμός ἀντιστοιχεῖ οὐσιαστικά στήν ὑποκειμενική στιγμή τῆς συνειδητοποίησης, πού βιώνεται ἴσως ἔντονα ἀλλά ἀκόμα ἐπιφανειακά, ὅτι ἡ ἀστική κοινωνία εἶναι ἀ β ί ω τ η καί γιά τόν ἴδιο τόν ἀστό, ἂν ὄχι στήν ἐπιθυμία νά τήν καταστρέψουν γιά νά γίνει βιώσιμη ἡ ἀτομική ζωή»²¹.

Τό κίνημα τοῦ περσοναλισμοῦ ἔθεσε ἐπίσης τό ἀνθρώπινο πρόσωπο στό κέντρο τῶν διαλογισμῶν του. Τό πρόσωπο δέν εἶναι ἀντικείμενο, γράφει ὁ E. Mounier. Τό πρόσωπο δέν εἶναι τό πιό θαυμαστό ἀντικείμενο τοῦ κόσμου, ἀντικείμενο πού θά τό γνωρίζαμε ἀπό τά ἔξω. Εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα πού θά τή γνωρίζαμε, καί πού θά τή δημιουργούσαμε ταυτόχρονα, ἀπό τά μέσα. Πανταχοῦ-παρόν, δέν εἶναι πουθενά δεδομένο.

Καί ἐδῶ ἐπίσης ἀπολυτοποιεῖται τό στοιχεῖο τῆς ἐσωτερικότητας, καί τελικά συνδέεται μέ τήν ὑπέρβαση. Ὁ ἄνθρωπος, δέχεται ὁ Mounier, εἶναι φυσικό ὄν. Εἶναι μιά ἀδιάσπαστη ἐνότητα τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος. Τό πνεῦμα καί τό σῶμα, ἡ ἕλη, δέν βρίσκονται σέ ἀντίθεση. Στή φύση παρατηροῦμε μιά κίνηση προσωποποίησης ἀπρόσωπων πραγματικότητων καί στίς πιό βαθιές δομές της ὑπάρχουν κόμβοι ἀπροσδιοριστίας πού προαναγγέλλουν τήν πολλαπλότητα τῶν δυνατοτήτων. Ἔτσι στό ἐπίπεδο τῆς φυσικῆς καί τῆς βιολογίας ἐνυπάρχει ἡ δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς τοῦ ἀτόμου καί τοῦ σχηματισμοῦ προσωπικῶν κέντρων.

Ἐπίσης ὁ περσοναλισμός ἐνσωματώνεται μ' αὐτόν τόν τρόπο στή χριστιανική μεταφυσική, θέλοντας ν' ἀποτελέσει μιά σύγχρονη ἔκδοσή της. Ἡ ὑπέρβα-

ση ἐδῶ θεωρεῖται ἐσωτερική πνευματική σχέση, ὄχι ἐξωτερικότητα, καί δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἀπόδειξης. Χωρίς τήν πίστη, τό σύμπαν εἶναι παράλογο. Οἱ ἀποδείξεις γιά τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι ἐπιστημονικές, ἀλλά φιλοσοφικές καί στοχαστικές. Ὁ Θεός ὑπάρχει γιατί τό ἀξίζει, γιατί χωρίς αὐτόν ὁ κόσμος δέν ἔχει νόημα – καί τό ἄτομο δέν ἀρκεῖ γιά νά τοῦ δώσει κάποιο νόημα.

Ὁ περσοναλισμός θέλει νά εἶναι ἕνα μαχητικό κίνημα, γιατί οἱ ἀξίες γεννιοῦνται μέσα στή μάχη γιά τήν κοινωνική δικαιοσύνη, τόν ἔρωτα καί τήν ἀνθρώπινη ἐνότητα. Φιλοδοξία τοῦ περσοναλισμοῦ θά ἦταν νά ἐνσωματώσει ὅλες τίς κατακτήσεις τοῦ ὑπαρξισμοῦ καί τοῦ μαρξισμοῦ, ἐνώ ταυτόχρονα θά ἔπρεπε νά τίς ξεπεράσει.²²

Ὡστόσο θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τό «πρόσωπο» δέν εἶναι οὔτε τό μηχανικό-ἀθροιστικό ἀποτέλεσμα τοῦ συνόλου τῶν προσδιοριστικῶν ὄρων του οὔτε, ἀντίστροφα, κέντρο ἀπροσδιοριστίας. Ὅτι εἶναι μιά νέα ποιότητα, πού μορφώνεται μέσα ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση πλήθους παραγόντων: βιολογικῶν καταβολῶν, οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, παιδείας, κοινωνικῶν συνθηκῶν, ὄρων ἐργασίας καί τυχαίων συμβάντων πού μποροῦν νά σφραγίσουν ἀποφασιστικά τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Τό ἄτομο διαμορφώνεται μέσα στίς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἄλλοτε συντρίβεται ἀπ' αὐτές, ἄλλοτε ἐκχυδαῖζεται, καί ἄλλοτε, μέσα ἀπό τόν ἀγῶνα, μορφώνει μιά προσωπικότητα πού ὑπερβαίνει καί τήν πρωτόγονη ζωικότητα καί τό μικρόψυχο ἀτομισμό.

Εἰδικά στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, τό ἄτομο ἀπογυμνώνεται ἀπό τήν κοινωνική οὐσία του καί μετατρέπεται, ὄριακά, σέ ἀπλό οἰκονομικό ὄν. Αὐτή εἶναι ἡ μία πλευρά τῆς ἐκπτώσης τοῦ ἀτόμου στίς χῶρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Ἡ ἄλλη συνίσταται στή μοναξιά καί, ἀντίστοιχα, στόν ψυχρό ἀτομικισμό, στήν αἴσθηση τοῦ ἀδιεξόδου, τοῦ κενοῦ καί τῆς ματαιότητος, πού ἀποτελοῦν, ὄχι τυχαῖα, συνήθη θέματα τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης.

Ἀλλά –θ' ἀντιτείνουν πολλοί– ὅλοι αὐτοί οἱ ἐξωτερικοί καί ἐσωτερικοί προσδιοριστικοί παράγοντες δέν λύνουν τό πρόβλημα τῆς «οὐσίας» τοῦ

άνθρώπου. Ἡ ζωὴ χάνει τὸ νόημά της ἂν ἀπορρίψουμε τὴν ὑπέρβαση. Ἄν ἀπορρίψουμε τὴν ἀπειρότητα καὶ περιοριστοῦμε στὴ χρονικότητα. Τὸ ἀνθρώπινο γένος, θὰ πεῖ ὁ Mounier, ἔχει μιὰ ἱστορία καὶ ἓνα συλλογικὸ πεπρωμένο σύμφωνα μὲ μιὰ βασικὴ ἰδέα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας²³. Καί, σέ μιὰ γλώσσα περισσότερο ἀόριστη, ὁ Heidegger θὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀρίζεται ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὰ ὄντα ὡς τοιαῦτα στὸ σύνολό τους, καὶ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου φανερώνεται ἐδῶ ὡς ἡ σχέση ἢ ὁποῖα-τό πρῶτον-διανοίγει στὸν ἄνθρωπο τὸ εἶναι²⁴.

Ἡ θέση τοῦ Mounier εἶναι ἡ παραδοσιακὴ θέση τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, καὶ τὸ ἀσαφές εἶναι τοῦ Heidegger δέν βοηθᾷ νὰ συλλάβουμε ὁποιαδήποτε ὄψη τῆς «οὐσίας» τῆς ὑπαρξης.

Ἡ ἀντίθεση ψυχῆς-πνεύματος καὶ σώματος ἀντιφάσκει μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ σῶμα παύει νὰ εἶναι σκῆνωμα τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ κρίση τῶν φιλοσοφιῶν πού δέχονταν τὴν ὑπαρξη κάποιας ἐξωχρονικῆς καὶ ἐξωσωματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι γεγονός ὅτι ὀρισμένες χριστιανικὲς καὶ περσοναλιστικὲς τάσεις ἀξιοποιοῦν τὰ «ύλιστικά» στοιχεῖα τῶν Γραφῶν πού καταξιώνουν τὸ σῶμα, τὴν τροφή, τὸ σωματικὸ ἔρωτα καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ. Ἐπίσης τὸ ἓνα κύριο ρεῦμα τοῦ ὑπαρξισμοῦ δέν καταφεύγει στὴν ὑπέρβαση. Ἀλλά, καθὼς ἤδη σημειώσαμε, οἱ πρῶτες τάσεις παραμένουν, παρὰ τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα τους, στὰ πλαίσια τῆς θεολογικῆς ἀντίληψης τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οἱ δεύτερες δέν συλλαμβάνουν τὸ ἄτομο στὸ ἐσωτερικὸ τῶν πραγματικῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων πού καθορίζουν τὴν ὑπαρξή του.

Τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι μόνο ἡ βιολογικὴ ἢ μόνο ἡ πνευματικὴ του ὑπαρξη. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ὁλότητα τῶν βιολογικῶν, τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν στοιχείων του. Ἀλλά ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος ἐξελίσσεται· ἄρα ἡ «οὐσία» δέν εἶναι ἀχρονικὴ, ἀλλὰ ἱστορικὴ κατηγορία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ἐνσωματωμένος» στὶς ἀντιθέσεις τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι μιὰ ἀνοιχτὴ ὁλότητα πού φέρεται καὶ δημιουργεῖται ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις πού κινοῦν τὴν ἱστορία, καὶ ταυτόχρονα ὁ ἐνεργὸς παράγοντας τῆς ἱστο-

ρίας – ό δημιουργός τής δικής του «ουσίας». 'Ο μαρξισμός απορρίπτει τόσο τό δομικό έτεροκαθορισμό όσο και τήν άφηρημένη και μεταφυσική έλεύθερη βούληση.

'Η πρωτόγονη ζωικότητα και ό ένστικτώδης άτομισμός μεταλλάχτηκαν μέ τήν ανάπτυξη τής κοινωνικότητας. 'Από τόν άνθρωπο-ζωο προέκυψε ό άνθρωπος μέ τήν αναπτυγμένη νόηση και μέ τά πρώτα δείγματα περηφάνιας, άλτρουισμού και συναισθηματικής ζωής. 'Αλλά ή ταξική άλλοτρίωση –καθώς έχουμε σημειώσει– μετάλλαξε τόν πρωτόγονο άτομισμό σέ δίψα για πλούτο, επίδειξη και δύναμη. 'Η παλιά βαρβαρότητα άπόχτησε νέες μορφές. Κι ώστόσο, μέσα από τό άλλοτριωμένο Είναί τών ανθρώπων ξεπήδησαν νέες μορφές πολιτισμού, ή ποίηση, ή φιλοσοφία και ή τέχνη, και νέες μορφές επικοινωνίας και ανθρώπινης άλληλεγγύης. Ούτε ή κτηνωδία, μόνη, ούτε τό μεγαλείο, μόνο του, χαρακτηρίζουν τόν άνθρωπο, τό όν μέ τίς αντιφατικές δυνατότητες πού μεταμορφώνεται μέσα στήν ιστορία. Ποιά είναι ή «ουσία» του πρωτόγονου; Και ποιά ή ουσία του δουλοκτήτη, του φεουδάρχη, του άστου ή του σοσιαλιστικού ανθρώπου; Τί είναι αυτό πού παραμένει σταθερό, και ποιό είναι αυτό πού μεταβάλλεται στήν ιστορική διαδρομή; Ποιές είναι λοιπόν οι δυνατότητες του ανθρώπινου όντος, και μέσα σέ ποιές συνθήκες θά πραγματοποιούν οι θετικές και θ' άτροφήσουν οι άρνητικές; Πώς από τή βαρβαρότητα τών ταξικών κοινωνιών θά μπορέσει νά δημιουργηθεί μία κοινωνία έλεύθερων παραγωγών, όπου θά πραγματοποιούν οι δυνατότητες τής ανθρώπινης άλληλεγγύης, τής έκλογίκευσης και του πλουτισμού τής καθημερινής ζωής;

Θά διατυπωθεί ίσως ή αντίρρηση, ότι μέ τά προηγούμενα περιορίζουμε τούς ανθρώπινους όρίζοντες κι έξοστρακίζουμε τό μυστήριο άπ' τόν κόσμο. 'Αλλά, πρώτο, τό μυστήριο, όπως νοείται συνήθως, άποτελεί άποπλάνηση τής νόησης, και δέν προσφέρει τίποτα στήν κατανόηση του κόσμου. Και, δεύτερο, αυτό πού 'ναι σήμερα μυστήριο μπορεί νά γίνει αύριο πρόβλημα, και τό πρόβλημα θά μπορούσε ίσως νά λυθεί. Τό μυστήριο, σαν πρόβλημα ένδοκοσμικό, κεντρίζει τή νόηση για νά διευρύνει τό γνωστικό χώρο.

'Ο σοσιαλισμός, κοινωνία τών έλεύθερων και έλεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών, σημαδεύει τό τέλος τών ταξικών άλλοτριώσεων και τήν έ-

ναρξη τῆς πραγμάτωσης τῶν θετικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Κάτι τέτοιο δέ θά σήμαινε τό τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλά τό τέλος τῆς προϊστορίας. Ἡ κοινωνία θά ἐξελίσσεται πάντα, καί ἡ ἱστορία θά κινεῖται ἀπό νέες ἀντιθέσεις πού δέ θά εἶναι πλέον ταξικές. «Μετά ἀπ' αὐτή τήν προϊστορία», γράφει ὁ M. Merleau-Ponty, «ὅπου ὁ ἄνθρωπος στάθηκε ἐχθρός γιά τόν ἄνθρωπο, θά ἔρθει ἡ ἀπεριόριστη ἱστορία, ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά εἶναι φίλος γιά τόν ἄνθρωπο. Καί ἡ ἱστορία αὐτή θά εἶναι πάντοτε νέα, ἐνώ ἡ προϊστορία θά εἶναι πάντοτε γερασμένη».²⁵

Ἡ θεμελιακή συνεισφορά τοῦ Μάρξ εἶναι ὅτι ἀπεκάλυψε τίς δυνάμεις πού κινοῦν τήν ἱστορία. Μέσα σ' αὐτό τό Γίγνεσθαι μεταλλάσσει καί μορφώνεται ἡ κοινωνική οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Μποροῦμε, λοιπόν, να μιλάμε γιά ἱστορικότητα τῆς οὐσίας, καί ν' ἀναζητήσουμε τή γ ε ν ε α λ ο γ ί α τ η ς.

Ἀλλά ἄς παραμείνουμε στό παρόν.

Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου στίς σημερινές βιομηχανικές κοινωνίες; Τί ἀνθρώπινη οὐσία παραμένει σέ μιά γυναίκα, ρωτοῦσε ὁ Ἐνγκελς, πού ἀπό δέκα χρονῶν γυαλίζει καρφίτσες; Τί παραμένει ἀπό τήν ἀνθρώπινη οὐσία μιᾶς γυναίκας πού ἐπί 10 καί 12 ὥρες τήν ἡμέρα γαζώνει στή ραπτομηχανή; (Ἡ βιομηχανία τοῦ ἐ ν δ ύ μ α τ ο ς, καμάρι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας!) Τί ἀνθρώπινη οὐσία παραμένει στόν ἐργάτη πού κάθε μέρα καί ἐπί 8 καί 10 ὥρες ἐπαναλαμβάνει τίς ἴδιες μηχανικές κινήσεις μπροστά σέ ἕνα μηχανήμα παραγωγῆς ἐνσειρά; Τί θετικό περιεχόμενο ἔχει ἡ ζωή τοῦ μεταλλωρύχου, τοῦ ναυτικοῦ, τοῦ ὁδηγοῦ τῆς νταλίκας, τοῦ πωλητῆ ἢ τῆς πωλήτριας, τοῦ ὑπαλλήλου πού εἶναι ὀλόκληρη τή μέρα ἀκίνητοποιημένος πίσω ἀπό τό γραφεῖο του;

Ὁ Μάρξ ἔγραψε κάποτε ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ δολοφονία τοῦ λαοῦ. Ἐγραφε γιά βιομηχανική παθολογία, γιά τόν καταμερισμό ἐργασίας πού χτυπᾷ τό ἄτομο στήν ἴδια τή ρίζα τῆς ὑπαρξῆς του. Ἀλλά ἡ ἀστική ἠθική ἀνήγαγε τήν ἐργασία σέ ἀρετή – ἀπό τήν ἐργασία τῶν «μέν» ζοῦν μέσα στόν πλοῦτο οἱ «δέ». Ταυτόχρονα ἡ ἀστική κοινωνιολογία καί ἡ οἰκονομία ταυτίζονται τήν π ρ ό ο δ ο μέ τήν τεχνολογική πρόοδο καί τήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητας, ὄντας τυφλές μπροστά στίς ἀνθρώπινες ἐπιπτώσεις τῆς «προόδου».

Καί ὁ «ὑπαρκτός σοσιαλισμός» δέν ἔμεινε ἀλώβητος ἀπό τήν ἰδεολογία τῆς προόδου, ἀπό τό φετιχισμό τῆς οἰκονομίας καί τῆς παραγωγικότητας. Ἄλλά θά ἐπανέλθουμε, τόσο στίς αἰτίες καί στίς ἐπιπτώσεις τοῦ φαινομένου, ὅσο καί στίς ἱστορικές δυνατότητες τοῦ σοσιαλισμοῦ νά ξεπεράσει, ὄχι ἀπλά τόν ἀστικό τρόπο παραγωγῆς, ἀλλά συνολικά τόν τρόπο παραγωγῆς καί ζωῆς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

Σημειώσεις 7. Κεφαλαίου

1. K. MARX, Ἐκτη Θέση γιά τόν Feuerbach.

2. Βλ. L. SÈVE, *Marxisme et théorie de la personnalité*, «Éd. Sociales», Paris 1974, σσ. 495-97.

3. Βλ. στή γλώσσα μας L. ALTHUSSER, «Μαρξισμός καί Οὐμανισμός», περ. Ἐπιθ. Τέχνης, 141 (Σεπτέμβριος 1966).

4. K. MARX, *Contribution...*, op.cit., σ. 150.

5. Βλ. F. ENGELS, *Διαλεκτική τῆς Φύσης* (Κεφάλαιο γιά τό ρόλο τῆς ἐργασίας).

6. K. MARX, op.cit., σ. 171.

7. *Ibid.*, σ. 152.

8. *Ibid.*, σσ. 180-87.

9. *Ibid.*, σ. 217.

10. K. MARX, Πρώτη Θέση γιά τόν Feuerbach

11. M. MERLEAU-PONTY, *Les Aventures de la dialectique*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1955, σσ. 10 καί 277.

12. J. LACROIX, *Marxisme, existentialisme, personnalisme*, «PUF», Paris 1962, σσ. 27-38, 107.

13. K. MARX, Τρίτη Θέση γιά τόν Feuerbach.

14. Βλ. ἀναλυτικά J. PIAGET, *Psychologie et épistémologie*, ἐκδ. Gonthier, Paris 1970.

15. Βλ. J. PIAGET, *Biologie et connaissance*, ἐκδ. Gallimard («Idées»), Paris 1973, καί W. ROSS ASHBY, *Design for a Brain*, ἐκδ. Chapman and Hall, 1972. Γιά τή μαρξιστική ἀντίληψη τοῦ προβλήματος βλ. (1) A. LEONTIEV, *Le Développement du psychisme*, «Éd. Socia-

les», 1976· (2) L.S. YUGOTSKI, *Pensée et langage*, «Éd. Sociales», Paris 1985 (ἐλλ. μτφρ., «Γνώση»)· (3) H. WALLON, *La Vie mentale*, «Éd. Sociales», Paris 1981· (4) R. ZAZZO, *Psychologie et marxisme*, «Mediations», Denoël/Gonthier, Paris 1975.

16. HEGEL, *Logique*, τ.1. σσ. 69, 197 κ.ά.

17. LÉNINE, *Cahiers philosophiques*, «Éd. Sociales», Paris 1955, σ. 47.

18. Βλ. S. KIERKEGAARD, *L'Existence*, op.cit., σ. 142.

19. Βλ. J.-P. SARTE, *L'Être et le Néant*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1948, καί *Critique de la raison dialectique*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1960.

20. Βλ. στή γλώσσα μας J. WÄHL, *Εἰσαγωγή στίς Φιλοσοφίες τοῦ Ὑπαρξισμοῦ*, μτφρ. Χ. Μαλεβίτσης, «Δωδώνη», Ἄθ. 1970.

21. L. SÈVE, *Marxisme et théorie de la personnalité*, op.cit., σ. 48.

22. E. MOUNIER, *Le Personnalisme*, «PUF», Paris 1962, καί J LACROIX, *Marxisme, existentialisme, personnalisme*, op.cit.

23. Βλ. E. MOUNIER, *Le Personnalisme*, op.cit., σ. 48.

24. M. HEIDEGGER, *Εἰσαγωγή στή Μεταφυσική*, op.cit., σ. 203.

25. M. MERLEAU-PONTY, *Les Aventures de la dialectique*, op.cit., σ. 26.